

ALBRECHT DÜRER A POČÁTKY ČESKÉ ILUSTRACE*

Petr Voit (Praha)

Albrecht Dürer and the Beginnings of Czech Illustration

Abstract: This article deals with printed graphic sheets, cycles and illustrations by Albrecht Dürer, which penetrated into book printing in the Czech language (Nuremberg) and in Bohemia (Prague, Litomyšl) through original printing blocks as well as copies in the first half of the 16th century. Dürer's graphic sheets were distributed by the Nuremberg printers Hieronymus Höltzel (1509, 1511) and Friedrich Peypus (1534), the Litomyšl printing workshop working for the Unity of the Brethren (*Unitas fratrum*) in Litomyšl (1520), and the so-called Severin Workshop, connected to the Prague printing workshop of Pavel Severin of Kapí Hora (1529, 1539). Eleven works of religious character associated with Dürer have been discovered among Czech illustrations so far – they were made by means of seven original printing blocks and four copies, which is not so much. In this respect, Dürer was greatly surpassed by his Nuremberg successor, Erhard Schön. After Schön died in 1542, the printer Jan Günther received roughly one quarter of workshop printing blocks (approximately 340 pieces). Two years later, he moved them to Moravia, where they were coming to life in Prostějov, then in Olomouc and eventually in popular books, brochures and broadsides from Skalice until the end of the 19th century.

Dürer's printing blocks that functioned in the context of Czech book printing depict: [1a] the Nativity, [2c] the apocalyptic Woman Clothed with the Sun, and [5a–e] the Saints (James the Greater, Peter, John the Evangelist, John the Baptist and Judas Thaddaeus). The following subjects were copied: [2b] the apocalyptic Woman Clothed with the Sun, [3b] Christ in the Garden of Gethsemane, [4c] Two Angels (Geniuses), and [6b] the Holy Trinity. The woodcut copies are not exact replicas. The poor artistry and craftsmanship of the copyists, whose names are not known, led to the omission of details. The problem is that the copyists were not trying to present Dürer's graphic art but needed a cheap and simple acquisition of the biblical scene required. More detailed information on the printing blocks and copies is available in the catalogue attached.

Keywords: Albrecht Dürer – Hieronymus Höltzel – Pavel Olivetský of Olivet – Friedrich Peypus – Pavel Severin of Kapí Hora – Erhard Schön – woodcut – illustration – Unity of the Brethren – *Unitas fratrum* – copies – Litomyšl – Lukáš of Prague – copperplate engraving – Nuremberg – Prague

I.

Zatím poslední zpráva o knižních grafikách Albrechta Dürera (1471–1528) objevených se v kontextu českého knihtisku byla publikována roku 2017. Pojednává o anonymním ilustračním pásmu pro pražský Sessiův tisk *Pašije Pána našeho Jezu Krista* (1623), v němž David Mach rozpoznal kopie jednotlivých listů *Malých pašijí*.¹ Jak se původní Dürerovy štočky a jejich věrné či volné kopie z grafických listů, cyklů a ilustrací implementovaly do české knižní kultury druhé poloviny 16. století, prozatím vůbec nevíme. Roku 2013 a 2017 jsme monograficky zmapovali pouze první polovinu století. O tom, že do dějin české ilustrace této doby patří také deset prací spjatých s Dürerem [1–4, 6], jsme se však – pokud vůbec – zmiňovali jen letmo, a navíc na jaře 2018 byla identifikována ilustrace zatím poslední [5]. Je dosti pravděpodobné, že se objem jedenácti položek časem ještě rozroste,² ale nebude od věci, když historikům umění poznatky o nepřímém (tedy nikoli osobním) Dürerově angažmá pro český knihtisk souhrnně a se základním komentářem nabídneme už

nyň. V šesti skupinách jsou však reflektovány pouze ty ilustrace, které vznikly otiskem původního Dürerova štočku, anebo byly dle jeho grafických listů byt' zjednodušeně, avšak prokazatelně kopírovány. Stopování takřka nekonečných aluzí i tematických shod s německou náboženskou grafikou první poloviny 16. století rádi přenecháme specialistům na Dürera a tzv. Malé mistry čili pokračovatele (Kleinmeister).

II.

První kontakt české knižní kultury s grafickým dílem Albrechta Dürera dokumentuje tradiční námět *Kristova narození [1a]*, provedený italizujícím dřevořezem nejpozději roku 1509 – tedy v době, kdy počaly práce na *Malých pašijích*, jejichž čtvrtý list je nápadně podobný.³ Na rozdíl od něho je však vzpomínané *Kristovo narození* komponováno jako tetraptych: Josef hledá příbytek v Betlémě, anděl oznamuje narození – narození ve chlévě a betlémská hvězda – Josef a Panna Marie s dítětem – klanění tří králů. Českým zákazníkům dřevořez prostředkovala norimberská nástěnná

* Tato stať vznikla v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2018-260483, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

¹ *Knihopis* 19217. K tomu nálezová studie MACH 2017, s. 11–15.

² Jak bude poukázáno na příslušných místech, shoda odborníků v atribuci nepanuje stoprocentně u položek 1a ani 2c.

³ *TIB* 10, s. 115 (20.119).

[1a] Kristovo narození. Dürerův štoček (ante 1509?) s neznámým použitím (?). Repro TIB 10, s. 270.

[1b] Kristovo narození. Dürerův štoček – Tockler, Konrad (Konrad von Nürnberg): [*Minuce na rok 1510*. Nürnberg, Hieronymus Höltzel, imp. Mikuláš Bakalář? 1509]. [1] fol. Praha: NK, sign. Teplá fragm. 505 (detail).

[1c] Kristovo narození. Kopie – Virdung, Johannes: [*Almanach auf das Jahr 1511*. Nürnberg, Johann Weissenburger 1510]. Praha: NK, sign. Teplá fragm. 518 (detail).

minuce na rok 1510 z dílny Hieronyma Höltzela [1b], který tehdy ještě vypomáhal skromně zařízené plzeňské tiskárně Mikuláše Bakaláře. Podélně řešená záhlavová ilustrační lišta nástěnného kalendáře velmi dobře plnila funkci novoročního poselství, v některých německojazyčných obdobích nahrazeného nápisovou páskou „Ein Gut selig new iar“ (ně-

kdejší tepelský unikát české minuce na 1510 je dochován pěti torzy, z nichž jedno patří horní části s neúplně zachovalou lištou).⁴ Avšak Dürerovo autorství je nejisté stejně jako objednatel jazykově české verze jednolistu, jímž s velkou pravděpodobností mohl být výše vzpomenutý Bakalář.⁵

⁴ KNEIDL 1983, s. 43 (fotografická rekonstrukce celku).

⁵ BOLDAN 2008, s. 98–100. Zde pod č. 17 evidována nejspíše unikátní, ale torzovitá Höltzelova německojazyčná minuce na rok 1510, kde se mohl, jak u jazykově paralelních vydání bývalo zvykem, též štoček *Kristova narození* rovněž objevit. Pod č. 20 je bibliografický záznam Virdungovy německé minuce na rok 1511, kterou rok předtím v Norimberku tiskl Johann Weissenburger a použil při tom poměrně věrnou kopii *Kristova narození* [1c]. V odborné literatuře zachycena není. Roku 1511 vznikla zrcadlově otočená parafráze Wolfa Trauta pro střední část jednolistu, využívajícího též deset zmenšených kopií *Malých pašijí* (VOGT 2008, s. 408–411, č. 219).

[2a] Žena sluncem oděná. Dürerův dřevorez z *Apokalypsy* ca 1497 (1511) jakožto předloha. Repro *TIB* 10, s. 166.

[2b] Žena sluncem oděná. Kopie – Lukáš Pražský: *Apologia Sacre scripture*. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 16. XII. 1511, fol. A1a. Praha: NK, sign. 27 J 45.

[2c] Kající se sv. Jeroným. Dürerův štoček [ca 1506] – Lukáš Pražský: *Apologia Sacre scripture*. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 16. XII. 1511, fol. A1b. Praha: NK, sign. 27 J 45.

[3a] Kristus v Getsemanské zahradě. Dürerův dřevorez z *Malých pašijí* 1511 jakožto předloha. Repro *TIB* 10, s. 121.

[3b] Kristus v Getsemanské zahradě. Kopie – Lukáš Pražský: *Výklad na modlitbu Páně*. Litomyšl, Pavel Olivetský z Olivetu 19. II. 1520, fol. A1b. Praha: StrK, sign. DR IV 12/3.

[4a] *Drei Genien mit Helm und Schild*. Dürerův mědirytový grafický list (intaglio) ca 1500 jakožto předloha. Repro *TIB* 10, s. 58.

[4b] Signet tiskaře Anshelma. Brassicanus, Johannes: *Institutiones grammaticae*. Hagenau, Thomas Anshelm 1518, fol. x8a (VD16 B 7134). Praha: StrK, sign. ED III 41/1.

[4c] Signet tiskaře Severina. [Bible Severinova, 1. vyd.]. Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 5. V. 1529, fol. PP8a. Praha: StrK, sign. BB IV 2.

Do Norimberku je situována také *Apologia Sacre scripture*, jejíž latinský text nebyly roku 1511 tuzemské tiskárny s to adekvátně písmařsky reprodukovat. Höltzel na titulní stranu obrany bratrské víry použil *Ženu sluncem oděnou*. Naskýtá se otázka, kam až symboličnost námětu sahala? Zadávatelé ho vnímali pravděpodobně úžeji, než jak plynulo z kontextu Janova Zjevení.⁶ V sedmihlavé Šelmě mohli identifikovat nepřítel svého náboženského společenství a stojící postava, obklopená sluneční metaforou láskyplné Boží péče, jim evokovala od roku 1508 úředně pronásledovanou, a přesto pořád trvající jednotu bratrskou. Titulní dřevorez však neobstarala původní verze desátého listu Dürerovy *Apokalypsy* [2a], nýbrž poněkud zjednodušená kopie [2b]. Mezi všemi nápodobami tohoto listu je nejstarší, a nadto prozatím neevdovaná. Proběhl-li výběr předlohy a proces kopírování s vědomím redaktora textu (biskup Lukáš Pražský) či zadavatele (lékař a lékárník Mikuláš Klaudyán), leží před námi i v tomto ohledu nejstarší doklad hovořící proti vyloženému ikonoklastu jednoty bratrské v oblasti knižní kultury.⁷ Kopistu

jménem neznáme. Silně hypoteticky lze předpokládat, že šlo o rodilého Němce, který se u Höltzela seznámil s Klaudyánem. Po několika letech ho mohl lékař Francisk Heorhij Skorina vyreklamovat do Prahy ke slibné spolupráci na *Bibli ruské* 1517–1519. Když toto angažmá znenadání uprostřed velkolepých snah skončilo, počínaje rokem 1520 se s ním jakožto s ilustrátorem setkáváme v několika tiskárnách, a to bez ohledu na konfesijní zakotvení (Pavel Severin, Mikuláš Konáč, Pavel Olivetský, Jiřík Štyrsa). Poněvadž všechny jeho řezáčské projevy jsou charakterizovány kontrastem světla a polostíňů, tvořených hustě nastavovanou a v případě temnot i kříženou šrafurou, umělci jsme již dříve přiřkli pomocné označení Mistr jemné šrafury.⁸ Štoček kopírovaný dle Dürerova listu *Apokalypsy* byl s celým nákladem apologie předisponován z Norimberku bratrskému sboru v Mladé Boleslavi. Nejspíše odtud se po létech dostal ještě do bratrské konfese, kterou v Litomyšli 1535/36 tiskl Alexandr Oujezdecký.⁹ Revitalizace čtvrt století starého štočku dokládá umělecko-řemeslnou kontinuitu bratrské literatury tohoto žánrového typu.

⁶ Lukášův rukopisný *Výklad Zjevení sv. Jana* z počátku 16. století (1501?) je sice evidentně protikatolický, ale žádné explicitní aktualizace ve prospěch jednoty bratrské, a to ani v 12. kapitole o Ženě sluncem oděné a sedmihlavém draku (96v–99r), neobsahuje. Praha: NK, sign. XVII F 40 (za upozornění na tento rukopis vděčím kol. Otu Halamovi).

⁷ VOIT 2017, s. 366, 368, 371–376, 430–431. V posuzování této otázky musíme u jednoty bratrské rozlišovat obraz jakožto součást modlitebního interiéru a jakožto ilustrační prvek v tištěné knize. Oficiální stanoviska soudobých písemných pramenů malované či sochařské figury světců v modlitebně odmítala, zatímco střídmy biblický obraz osvětlující text byl s ohledem na komerční zřetel až do počátku 17. století tolerován, a co víc, bez odporu náboženského společenství se na titulních stranách kancionálů formou kryptoportrétů prosazovala i bohatá sebezprezentace bratrských lídrů.

⁸ VOIT 2012, s. 141–143; VOIT 2013, s. 248–249.

⁹ VOIT 2017, s. 457–458 (č. 5, ilustrace 1).

[5a] Jakub Větší. *Nový zákon* 1538, fol. o4b (JHad 10). Praha: StrK, sign. BA V 31 (detail).

[5b] Petr. *Nový zákon* 1545, fol. p1b (KHad 4). Praha: StrK, sign. BA V 30 (detail).

[5c] Jan Evangelista. *Nový zákon* 1538, fol. q2a (JHad 10). Praha: StrK, sign. BA V 31 (detail).

[5d] Jan Křtitel. *Nový zákon* 1538, fol. q7a (JHad 10). Praha: StrK, sign. BA V 31 (detail).

[5e] Juda. *Nový zákon* 1534, fol. q7a (FPey 9). Praha: KNM, sign. 34 F 8b (detail).

Naopak české reprízy se nedočkal štoček *Kajícího se sv. Jeronýma* [2c], jímž byl roku 1511 obsazen rub titulního listu Lukášovy *Apologie*. V tomto případě však žádnou vazbu mezi obrazem a textem, či dokonce personifikaci jednoty bratrské neobjevíme. Přestože obraz mohl symbolizovat úctu k církevnímu Otci jakožto autorovi *Vulgáty* (vždyť většina

vůdčích postav jednoty té doby vstupovala v mládí do náboženského dění spolu s utrakvisty), nabízí se ještě jiný výklad. Vlastníkem nebo uživatelem štočku mohl být Höltzel a do *Apologie* ho možná zařadil jako mluvící znamení či narážku na své křestní jméno Hieronymus. Dürerovo autorství tohoto štočku však není jednoznačné.¹⁰

¹⁰ Dürerovo autorství uznává Hollstein, zatímco Bartsch (*TIB*) grafický list neneviduje. Není však evidován ani jako práce Hanse Springinkleeho, Hanse Schüfeleina nebo Erharda Schöna – ten shodný zobrazovací typ kajícího se světce užil, leč na menším formátu 65 × 56 a až později v katolické modlitební knize *Hortulus animae* 1517, viz *TIB* 13 (Commentary), s. 49 (1301.007 ak).

[6a] Nejsvětější Trojice. Dürerův dřevorezový grafický list z roku 1511 jakožto předloha. Repro *TIB* 10, s. 217.

[6b] Nejsvětější Trojice. Kopie – Corvinus, Anton: *Vejkłady na Čtenij nedělní*. Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 28. VII. 1539, fol. A1a. Praha: NK, sign. 54 E 717.

O devět let později se s Mistrem jemné šrafury pravděpodobně setkáváme znovu u námětu *Kristus v Getsemanské zahradě* [3b]. Je to zrcadlově obrácená kopie jedenáctého listu Dürerových *Malých pašijí* [3a]. Ze všech známých, které před rokem 1536 zahajuje lept Lamberta Hopfera s figurativně ornamentálním rámem Daniela Hopfera,¹¹ je opět nejstarší, a nadto dosud neevidovaná. Do traktátu o významu a poselství Otčenáše, který napsal Lukáš Pražský a v Litomyšli vytiskl Pavel Olivetský, zapadá opět více než jedinečně. Jakožto zástupný symbol nahrazuje ilustrační pásmo, které tak jako tak bratrské tisky nikdy nepřestovaly, a přestože se nachází až na rubu titulního listu, plní vlastně funkci frontispisu. Kristus se tu v úzkosti o ztrátu jednoty s Bohem vkleče modlí. V popředí jsou spící učedníci Jakub, Jan a Petr. Vpravo nahoře nad Kristem se v oblacích vznášejí anděl s výkupitelským křížem, zatímco vyobrazení kalicha spásy chybí (tato skutečnost je zvláštní o to více, že zakázka na ilustraci přišla z okruhu jednoty bratrské a že Dürer v téže době kalich přece jen reflektoval, avšak na druhém listu *Velkých pašijí*).¹²

Tak jako u předchozího štočku z *Apokalypsy* i ve výjevu z Getsemanské zahrady si Mistr jemné šrafury kopírování dosti zjednodušil, detaily pomíjel a téměř třetinu kompozice vykryl dynamickým šrafovaním. Štoček užitý v Litomyšli – nemající nic společného s menší, ale věrnější verzí u Pavla Sessia 1623 – se později ztratil a na rozdíl od apokalyptické *Ženy sluncem oděné* prostřednictvím jednoty bratrské nebo jako dědictví po tchánu Pavlu Olivetském k bratrskému tiskaři Alexandru Ujezdeckému nepřešel.¹³

Dalším střediskem, které se na difuzi Dürerovy tvorby podílelo, byl takřčený Severinský ateliér čili skupina kreslířů a řezáčů shromážděných v Praze okolo radikálně utrkvisticky orientované tiskárny Pavla Severina.¹⁴ Ateliér vznikl roku 1527 kvůli zajištění grafického doprovodu *Bible české* (1529). Pracoval však vydatně i později, až do uzavření tiskárny (1541). Reprezentativní grafickou součástí *Bible české* byl *Severinův signet* [4c], snad řezaný hlavním grafikem monogramistou EWA.¹⁵ Předlohou se „na dálku“ stal tiskařský signet Thomase Anshelma [4b],¹⁶ užívaný v Hage-

¹¹ VOGT 2008, s. 360–362 (č. 183).

¹² *TIB* 10, s. 101 (6.117).

¹³ VOIT 2019 (v tisku).

¹⁴ VOIT 2013, s. 258–349.

¹⁵ Tamtéž, s. 261–268.

¹⁶ Přejímka se však nemusela uskutečnit až tak „na dálku“ bez osobního či písemného kontaktu obou tiskařů, jak se na první pohled zdá. Právě v roce, kdy Severin nastupoval k řemeslu (1520), Anshelm – pravděpodobně na popud někoho z Prahy – pod názvem *De causa Bohemica* vytiskl Husův teologicky zásadní traktát *De ecclesia* (VD16 H 6174). Na otázku, mohl-li být jedním z pražských iniciátorů právě Severin, lze hypoteticky odpovědět kladně potud, že výběr díla plně odpovídal Severinovu husitsko-luteránskému smýšlení, ale tiskárna nevladila písmo vhodné pro kontinuální sazbu latiny (antikvu, rotundu).

nau od roku 1518 a vzniklý přepracováním Dürerem signovaného mědirytu *Drei Genien mit Helm und Schild* (ca 1500) [4a]. Verze pro Severina má tedy ze všech zatímte dokumentovaných prací k Dürerovi nejdál, a možná právě proto pozornosti zahraničních badatelů stále uniká.¹⁷ Avšak renesanční náboj Dürerových geniů, Anshelmovy parafráze i pražské verze monogramisty EWA se nevytratil a velmi dobře vyhovoval laškovným andílčím lištám, které Severin do *Bible české* zařadil. I sama o sobě značka působila nejefektivněji ze všech předbělohorských kreací tohoto typu. Signetem se později ovšem šetřilo. Jako okázalý symbol živnosti byl reprizován pouze dvakrát, a to v prestižních Severinových publikacích 1531 a 1532.¹⁸ Další stopy po něm mizí.

Pokud víme, druhým a posledním počinem, jímž Severinský ateliér roku 1539 – tedy krátce před svou derniérou – reagoval na Dürera, byla titulní bordura vzniklá jakožto adaptovaná kopie grafického listu *Nejsvětější Trojice* [6a]. Adaptátorem byl vcelku průměrný zaměstnanec ateliéru, jehož ztotožňujeme s grafikem, který se už roku 1527 na biblickém *Výhnání z ráje* představil monogramem ME.¹⁹ Trojiční námět typu „Pieta Páně“ je v české předbělohorské knižní grafice naprosto ojedinělý. Jenže z původního Dürerova mistrovství, které umně vybuodovalo kontrast mezi velebným Otcem a zmučeným tělem Syna, česká adaptace [6b] nedokázala zachytit skutečně nic. Nový opus, rámovaný křečovitě aranžovanými anděly s nástroji Kristova umučení, i bez znalosti předlohy působí až nechtěně blasfemicky (takto vyhraněnou komparaci běžný soudobý čtenář však jistě neprováděl a jakýkoli obrazový bonus bez ohledu na kvalitu vítal). Adaptátor musel navíc ideové centrum Dürerovy kompozice snížit, aby vyšetřil plochu pro obdélný výřez, do něhož byla upevněna čtyřřádková sazba věcného názvu. Monogramista ME pro oblíbené Corvinovy *Vejklady na Čtení nedělní* z roku 1539 nevytvořil pouze tuto borduru, ale podpořen důvěrnou znalostí prací Dürerových nástupců sestavil i bohatý christologický cyklus, jehož umělecká úroveň je přece jen vyšší, než prokázal na borduře.

Doposud jsme sledovali, že za vtažením Dürerových grafik do tuzemské knižní kultury stálo jak centrum jednoty bratrské v Mladé Boleslavi s tiskárnou v Litomyšli (emisar Mikuláš Klauďyán, biskup Lukáš Pražský, tiskař Pavel Olivetský), tak Severinský ateliér, napojený na pražskou tiskárnu Pavla Severina. Vedle těchto středisek však nesmíme zapomínat na samotný Norimberk, který pro územně český knihtisk plnil roli vzorovou a v mnoha ohledech též iniciační.

To neplatí pouze pro oblast tiskového písma či řemeslných návyků, ale též pro rovinu literární ediční a ilustrační. Vždyť právě díky předpokládané Höltzelově spolupráci s plzeňským Mikulášem Bakalářem se jeden Dürerův štoček v jazykově českém kontextu ocitá roku 1509 vůbec poprvé [1b].

Pětinasobně bohatší zřídlo české náboženské literatuře poskytl však Dürerův cyklus k modlitební knize *Salus animae* z roku 1503. Lze ho pořád ještě považovat za juveniliu, jejíž umělecký názor byl spjatý s Wolgemutovým pozdně gotickým ateliérem. Když tiskař této modlitební knihy Höltzel zemřel (1532), některé dílenské štočky, mimo jiné i sérii z roku 1503, převzal blízký kolega Friedrich Peypus. Ten později už jako samostatný a dobře zavedený norimberský tiskař roku 1520 uspořádal druhé vydání *Salus animae*,²⁰ ale Dürerův juvenilní cyklus, snad pociťovaný v kontextu těchto modlitebních knih už jako nemoderní, nahradil mladším a stylově efektnějším cyklem Hanse Springinkleeho a Erharda Schöna, vzniklým pro lyonský *Hortulus anime* 1516 (u nás je cyklus známý díky jazykově české redakci Jana Mantuána Fencla 1520 a 1533).²¹

Pět štoček z Dürerova cyklu 1503 však bez úprav znovu ožilo v kanonikách čili apoštolských listech Peypusova kapesního vydání českého *Nového zákona* 1534. Jejich role je tu spíše okrajová [5e], neboť těžiště grafické složky leží v christologických pásmech Erharda Schöna a Hanse Sebalda Behama.²² Po Peypusově smrti (1535) se o tiskárenské vybavení i štočky podělili z větší části Peypusův vyučenec a zeť Jan Had a menšinou norimberský tiskař Leonhard Milchtaler. Mimo jiné právě čtyři Dürerovy štočky (Jakub Větší, Petr [A], Jan Evangelista, Jan Křtitel) připadly Hadovi. Roku 1536 byly převezeny do nově založené nábožensky tolerantní tiskárny v Praze a už za dvě léta provázely *Nový zákon* 1538 [5acd].²³ Odtud všechny čtyři po čase přešly jako dědictví k Janu Kantoru Hadovi do přetisknutých *Nových zákonů* 1545 [5b]²⁴ a 1563.²⁵ Pátý Dürerův štoček z Peypusova kapesního vydání (*Juda Tadeáš*) se nám zatím ztratil z dohledu – v konkurenční edici *Nového zákona* 1538 ho neprezentoval po Peypusově smrti ani Milchtaler.²⁶ Otisky u Kantora Hada byly už poněkud vyčerpané, neboť měly za sebou zhruba 5000 otisků. Ve srovnání s jinou norimberskou grafikou, kterou v Prostějově a Olomouci 1546–1557 užíval nábožensky tolerantní Jan Günther, to není mnoho – vždyť Güntherův štoček Krista s učedníky (68 × 61) frekventoval sedmáctkrát a sv. Pavel (57 × 57) byl do sazby zařazen dokonce sedmadvacetkrát.²⁷

¹⁷ VOGT 2008, s. 249–250 (č. 78) eviduje pouze věrné kopie Dürerova mědirytu.

¹⁸ VOIT 2013, s. 33 (č. 24), 34 (č. 27).

¹⁹ VOIT 2013, s. 184–186, 269–280.

²⁰ VD16 S 1508.

²¹ VD16 ZV 26581; *Knihopis* 3171, 3172.

²² VOIT 2017, s. 613 jsme pět Dürerových prací označili mylně za „umělecký vrchol“ Peypusova *Nového zákona* 1534, protože došlo k nechtěné záměně s kvalitou Schönova cyklu 64 × 47. Za poznámku též stojí, že Jan Křtitel [5e] nebyl autorem žádné kanoniky. Jeho podobizna vsunutá do Třetího listu svatého Jana (Evangelisty) je tedy jako obrazová paralela nadbytečná, a pokud nešlo o záměnu dvou Janů, mohla mít opodstatnění jen v apoštolově apelu na život v pravdě. Takto se Jan Křtitel v novozákonním kontextu během let 1534–1563 objevil čtyřikrát. Obvyklejší zobrazovací typ opřený o motiv Janova věznění byl zařazován už k Matoušovu evangeliu.

²³ VOIT 2017, s. 696–697 (č. 10, ilustrace 7–10).

²⁴ Tamtéž, s. 705–706 (č. 4, ilustrace 7–10).

²⁵ Tamtéž, s. 726–728 (č. 117, ilustrace 7–10).

²⁶ Tamtéž, s. 641 (č. 1, ilustrace 8) představující odlišnou verzi Erharda Schöna. O rozdělení Peypusových štoček a vzniku verzí A a B viz VOIT 2017, s. 614.

²⁷ VOIT 2017, s. 608, 620. Oba štočky se nově řadí k pracím anonymního Mistra z Schönova okruhu.

III.

Původní Dürerovy štočky, které se v české ilustraci podařilo doposud identifikovat, vznikaly zhruba v letech 1500–1511. Spolu s kopiemi, pořízenými dle německých otisků, byly v Norimberku a v Čechách postupně publikovány do konce první třetiny 16. století a spadají tedy do doby, v níž probíhala první a druhá přílivová vlna dřevořezových štoček z Norimberku.²⁸ Pokud jinou skupinu ilustrací označujeme za kopie, není to přesné, poněvadž většinou jen Dürera parafrázovaly či dílčím způsobem citovaly, a to v Německu velmi často a v Čechách výlučně (proto jsme volili aspoň zpřesňující adjektiva „věrná“ a „volná“ kopie).²⁹ Ani původní štočky, ani nápodoby Dürerem značené grafiky umělcův monogram nenesou. Zdá se tak, že kopisté u vědomí nižší umělecké úrovně nápodob s komerčním potenciálem Dürerova monogramu vůbec nekalkulovali a že prvořadě pro ně a koneckonců i pro čtenáře bylo samotné obrazové sdělení.³⁰

Jak vyplynulo z výše uvedeného shrnutí a jak potvrzují fotografická srovnání, pokud šlo o otisky původních štoček, Dürer zůstal Dürerem. Avšak parafráze a adaptace jeho prací pořízené pro českou potřebu žádným uměleckým bohatstvím nepřekypují. Proto také tuzemští grafici 16. století zůstali stranou od plejádý zahraničních kolegů, kteří už za umělcova života (Israhel van Meckenem, Wenzel von Olmütz, Hieronymus Greff aj.) i v desetiletích následujících (Heinrich Aldegrever, Sebald Beham, Lambert Hopfer aj.) dřevořezem či mědirytem – ochránářským privilegiím navzdory – recyklovali nejen Dürerovy jednotliviny, ale též části významných cyklů.³¹

Minuce s lištou *Kristova narození* (řezaná před 1509) se prodávala pravděpodobně jen v západních Čechách. Bratrská apologie s *Kajícím se sv. Jeronýmem* (vznikl ca 1506) a apokalyptickou *Ženou sluncem oděnou* (otištěnou 1511) se do ciziny, jak bylo původně zamýšleno, asi nedostala hned, poněvadž sympatizanti a hlavně odpůrci na ni do roku 1514 vůbec nereagovali.³² *Kristus v Getsemanské zahradě* (otištěn 1520) byl publikován v Lukášově traktátu, který četli výhradně kněží a členové bratrských sborů. O Dürerově vzdáleném podílu na výtvarné koncepci Severinova signetu (publikován 1529) věděl asi málokdo. Širšího ohlasu mezi utrakvisty i katolíky dosáhlo bez pochyb až pět světců vzniklých roku 1503 a otiskovaných od roku 1534 v několika *Nových zákonech*. Avšak tyto štočky nebyly Dürerem signovány, takže jeho autorství ve všeobecnou známost určitě nevešlo. Pocit autorské anonymity mohl provázet i volnou kopii v podobě bordury s *Nejsvětější Trojicí* (1539).

Ve srovnání s německou, francouzskou či švýcarskou ilustrací, do níž byl Dürer prostřednictvím zdařilých kopií absorbován mnohonásobně zřetelněji, se situace v českém knihtisku deset let po umělcově smrti jeví proto chudě.

Žádná hlubší stopa v komunitě grafiků tu tehdy nezůstala a ani čtenářské povědomí o umělci Dürerovi, utvrzované prostřednictvím domácí knižní ilustrace (nikoli díky importu z Německa), nemohlo být dostatečné. Těch jedenáct zjištěných prací dle našeho soudu odpovídá stavu české knižní kultury první třetiny 16. století, oslovující většinově utrakvistické měšťanstvo a nonkonformní skupiny věřících. Takřečené obrazové knihy, mezi něž nutno řadit i Dürerovy knižní cykly, se v této době ani ve dvou následujících stoletích u nás příliš neprosadily. Jistý „módní“ hlad po Dürerovi mohla pociťovat světská i církevní elita, která však své čtenářské zájmy sytila bez problémů nákupem německé či latinské knihy z ciziny.

Dürera v tomto ohledu bohatě překonal jeho norimberský následovník Erhard Schön. Když roku 1542 zemřel, tiskař Jan Günther získal asi čtvrtinu ateliérových štoček (odhadem až 340 kusů), které o dva roky později předvádě vyvezl na Moravu, kde v Prostějově, pak Olomouci a nakonec v lidových knihách, brožurách a na jednolistech ze Skalice ožívaly až do konce 19. století.³³

Katalog

1509

[1a-c] Kristovo narození s Josefem, klečící Pannou Marií a Třemi králi

TOCKLER, Konrad (Konrad von Nürnberg): [Minuce na rok 1510] *Léta spasení našeho tisícíého CCCCX ... k orloji pražskému vybrané*. [Nürnberg, Hieronymus Höltzel, imp. Mikuláš Bakalář? 1509]. [1] fol. *Knihopis* 4306 pod záhlavím Konrad von Nürnberg a bez autorství dřevořezového dekoru. Praha: NK, sign. Teplá fragm. 505.

Dřevořezová lišta 61 × 250/265 – původní štoček bez signatury je připsán Albrechtu Dürerovi, nebo Hansu Süssovi von Kulmbach.

TIB 10, s. 270 norimberský (?) zdroj s nejstarším užitím lišty neuvádí; *BOLDAN* 2008, s. 98–99, č. 18; *VOIT* 2017, s. 84, 88 (č. 3), 94 (lišta 4), 818.

1511

[2a-b] Apokalypsa (Žena sluncem oděná)

LUKÁŠ PRAŽSKÝ: *Apologia Sacre scripture*. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 16. XII. 1511, fol. A1a. *VD16* A 3139; *BCBT* neuvádí [srpen 2018].

Praha: NK, sign. 27 J 45.

Nesignovaná dřevořezová ilustrace 140 × 104 – volná kopie Dürerova štočku 392 × 279 z desátého listu *Apocaliptis cum figuris*, Nürnberg, Hieronymus Höltzel 1511 (*VD16* B 5248) – tzv. Mistr jemné šrafury pro zadavatele z jednoty bratrské (Lukáš Pražský).

TIB 10 (Commentary), s. 340–341 (1001.271 [B.71 (128)]); *VOIT* 2017, s. 47–48, 88 (č. 4), 259, 364–366, 808.

²⁸ *VOIT* 2013, s. 255–256; *VOIT* 2017, s. 597.

²⁹ *VOGT* 2008, s. 296.

³⁰ Tamtéž, s. 202.

³¹ Tamtéž, s. 237–466.

³² *VOIT* 2017, s. 47–48.

³³ *VOIT* 2007, s. 609–610, 618–626.

[2c] Kající se sv. Jeroným

LUKÁŠ PRAŽSKÝ: *Apologia Sacre scripture*. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 16. XII. 1511, fol. A1b. Praha: NK, sign. 27 J 45. *VD16* A 3139; *BCBT* neuvádí [srpen 2018].

Nesignovaná dřevorezová ilustrace (153/155 × 103/105)³⁴ – otisk Dürerova nesignovaného štočku pro grafický list z doby ca 1506.

HOLLSTEIN 1962, s. 267 (č. 14); HÜTT 1971, s. 1698; HEFFELS 1981, s. 128 (č. 1).

1520

[3a-b] Kristus v Getsemanské zahradě

LUKÁŠ PRAŽSKÝ: *Výklad na modlitbu Páně*. Litomyšl, Pavel Olivetský z Olivetu 19. II. 1520, fol. A1b. *Knihopis* 5057 bez autorství dřevorezové předlohy.

Praha: StrK, sign. DR IV 12/3.

Nesignovaná dřevorezová ilustrace 145 × 110 – stranově obrácená volná kopie jedenáctého Dürerem signovaného listu 127 × 97 z *Passio Christi* [Malé pašije], Nürnberg, Hieronymus Höltzel 1511 (*VD16* S 4588) – tzv. Mistr jemné šrafury pro zadavatele z jednoty bratrské (Lukáš Pražský?).

TIB 10, s. 121 a *TIB* 10 (Commentary), s. 272 (226 [B.26 (119)]); VOIT 2017, s. 255, 312 (č. 21), 824.

1529

[4a-c] Dva andělci (Géniové)

[*Bible Severinova*, 1. vyd.]. Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 5. V. 1529, fol. PP8a. *Knihopis* 1098 Dürerova předloha nepřipomenuta a Anshelmova verze chybně připsána Hansu Baldungu Grienu (k tomu OLDENBOURG 1985, s. 111, 155).

Praha: StrK, sign. BB IV 2.

Severinův dřevorezový signet 113 × 95 se dvěma nápisovými páskami „ . Pawel . Seweryn“ a „z Kapi . Hory . 1 . 5 . 29.“, uprostřed dole tiskařův erb – volná kopie dřevorezového signetu tiskaře Thomase Anshelma 1518 (118 × 97), vzniklého parafrazí Dürerem signovaného mědirytu (intaglio) *Drei Genien mit Helm und Schild* ca 1500 (115 × 70) – Severinský ateliér (monogramista EWA) pro zadavatele Pavla Severina. *TIB* 10, s. 58 (1001.066 [81]); GRIMM 1965, s. 93–94; VOIT 2013, s. 29–32 (č. 17), 208–210; VOIT 2017, s. 850.

1534

[5a-e] Světci (Jakub Větší, Petr, Jan Evangelista, Jan Křtitel, Juda Tadeáš)

Nový zákon MDXXXIII. ... Nürnberg, Friedrich Peypus 7. I. 1534, fol. o3b (Jakub Větší), o8b (Petr – verze A), p8b (Jan Evangelista), q6a (Jan Křtitel), q7a (Juda Tadeáš). *VD16* B 4585; *Knihopis* 17100 s chybnou kolací a bez autorství dřevorezových ilustrací.

Praha: KNM, sign. 34 F 8b (neúpl).

Nesignované dřevorezové ilustrace ca 61 × 41 – otisky pěti původních Dürerových štočků, které byly řezány pro *Salus animae*, Nürnberg, Hieronymus Höltzel 18. X. 1503 (*VD16* S 1507).

TIB 10 (Commentary), s. 540–545 (1001.526 o w m p ii); WILCKENS 1971, s. 194 (č. 371–372); ŠEFCÁKOVÁ 1992, s. 19; ŠEFCÁKOVÁ 1993, s. 37–38; VOIT 2017, s. 613, 628–629 (č. 9, ilustrace 6–10).

1539

[6a-b] Nejsvětější Trojice (Pieta Páně)

CORVINUS, Anton: *Vejklady na Čtení nedělní*. Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 28. VII. 1539, fol. A1a. *Knihopis* 1629 bez autora původního štočku a s mylným popisem.

Praha: NK, sign. 54 E 717.

Nesignovaná dřevorezová bordura 150 × 119 značená „1539“ – volná kopie Dürerem signovaného grafického listu z roku 1511 (392 × 284) – Severinský ateliér (monogramista ME) pro zadavatele Pavla Severina.

TIB 10, s. 217 a *TIB* 10 (Commentary), s. 400–401 (1001.322 [B.122 (141)]); VOIT 2013, s. 42–43 (č. 43), 184–185, 188; VOIT 2017, s. 846.

Literatura:

BCBT: elektronická podoba Bibliografie cizojazyčných bohemik. Dostupné na: <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/> [cit. srpen 2018].

BOLDAN 2008: BOLDAN, Kamil. Sbírká minucí a pranosťtik z přelomu 15. a 16. století tepelského kláštera premonstrátů. *Minulostí Západočeského kraje* 43, 2008, s. 79–114.

GRIMM 1965: GRIMM, Heinrich. *Deutsche Buchdrucker-sig-nete des XVI. Jahrhunderts. Geschichte, Sinngehalt und Gestaltung kleiner Kultur-dokumente*. Mit 114 Signet-bildern. Wiesbaden: Guido Pressler, 1965.

HEFFELS 1981: HEFFELS, Monika. *Albrecht Dürer. Sämtliche Holzschnitte. Vollständiges Verzeichnis des Holzschnitt-werkes*. Einleitung von André Deguer. Ramerding: Berghaus Verlag, Artbook International, 1981.

HOLLSTEIN 1962: BOON, Karl Gerard – SCHELLER, Robert Walter (edd.). HOLLSTEIN, Friedrich Wilhelm Heinrich. *German engravings, etchings, and woodcuts, ca. 1400–1700. Vol. 7 (Albrecht and Hans Dürer)*. Amsterdam: Menno Hertzberger, [1962].

HÜTT 1971: HÜTT, Wolfgang. *Albrecht Dürer 1471 bis 1528. Das gesamte graphische Werk*. Bd. 2 Druckgraphik. München: Rogner & Bernhard, 1971.

KNEIDL 1983: KNEIDL, Pravoslav. *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*. Praha: Odeon, 1983.

Knihopis: *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. ... Red. dr. Zdeněk Tobolka [od 5. svazku dr. František Horák]. Díl I. Prvotisky (do r. 1500). Text + tabule. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Sv. 1–9 (písm. A–Z). Praha 1925–1967. Dostupné na: http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS [cit. srpen 2018].

MACH 2017: MACH, David. Tisk Pavla Sessia z roku 1623 s kopiemi grafik od Albrechta Dürera. *Knihy a dějiny* 24, 2017, č. 1–2, s. 6–28.

³⁴ Čísla před lomítkem jsou míry publikované Monikou Heffelsovou a čísla za lomítkem jsou míry, které dle exempláře Národní knihovny, sign. 27 J 45, eviduje VOIT 2017, s. 94 (signet č. 2). Drobná diference jde na vrub rozdílného vlhčení papíru.

OLDENBOURG 1985: OLDENBOURG, Maria Consuelo. *Die Buchholzschnitte des Hans Baldung Grien. Ein bibliographisches Verzeichnis ihrer Verwendungen.* Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 1985.

ŠEFČÁKOVÁ 1992: ŠEFČÁKOVÁ, Eva. Norimberské ilustrácie zo 16. storočia a ich osud na našom území. *Pamiatky a múzeá* 2, 1992, s. 17–21.

ŠEFČÁKOVÁ 1993: ŠEFČÁKOVÁ, Eva. Drevorezová knižná ilustrácia okruhu a dielne Albrechta Dürera v knihách a tlačiach vydaných na Morave a na Slovensku. In: *Knihy '91–'92.* Martin: Matica slovenská, 1993, s. 35–61.

TIB 10: STRAUSS, Walter L. (ed.). *The Illustrated Bartsch. 10 (Formerly Volume 7, Part 1). Sixteenth Century German Artists. Albrecht Dürer.* New York: Abaris Books, 1980.

TIB 10 (Commentary): STRAUSS, Walter L. (ed.). *The Illustrated Bartsch. 10 (Commentary). Sixteenth Century German Artists. Albrecht Dürer.* New York: Abaris Books, 1981.

TIB 13 (Commentary): STRAUSS, Walter L. (ed.). *The Illustrated Bartsch. 13 (Commentary). German Masters of the Sixteenth Century. Erhard Schön, Niklas Stoer.* New York: Abaris Books, 1984.

VD16: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts (VD16).* Herausgegeben von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. I. Abteilung. Verfasser – Körperschaften – Anonyma. Bd. 1–22. Stuttgart: Hiersemann, 1983–1995. II. Abteilung. Register der Herausgeber, Kommentatoren, Übersetzer und literarischen Beiträger. Bd. 23–24. Stuttgart: Hiersemann, 1997. III. Abteilung. Register der Druckorte, Verleger und Erscheinungsjahre. Bd. 25–, Stuttgart: Hiersemann, 2000–. Dostupné na: <http://www.bsb-muenchen.de/1681.0.html> [cit. srpen 2018].

VOGT 2008: VOGT, Christine. *Das druckgraphische Bild nach Vorlagen Albrecht Dürers (1471–1528): zum Phänomen der graphischen Kopie (Reproduktion) zu Lebzeiten Dürers nördlich der Alpen.* München: Deutscher Kunstverlag, 2008.

VOIT 2012: VOIT, Petr. Výzdoba pražských hebrejských tisků první poloviny 16. století jako součást české knižní grafiky. In: SIXTOVÁ, Olga (ed.). *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě.* Praha: Academia, Židovské muzeum v Praze, 2012, s. 123–152.

VOIT 2013: VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. Sv. 1. Severinsko-kosořská dynastie 1488–1557.* Praha: KLP, 2013.

VOIT 2017: VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. Sv. 2. Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498–1547.* Praha: Academia, 2017.

VOIT 2019 (v tisku): VOIT, Petr. Litomyšl. In: HLOBIL, Ivo (ed.). *Uprostřed Koruny české. Gotika a raná renesance východních Čech.* Praha 2019 (v tisku).

WILCKENS 1971: WILCKENS, Leonie von (ed.). *Albrecht Dürer 1471–1971. Katalog zur Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums von Mai bis August 1971.* Nürnberg – München: Prestel Verlag, 1971.

Seznam zkratk:

KNM – Knihovna Národního muzea (Praha)

NK – Národní knihovna (Praha)

StrK – Strahovská knihovna (Praha)

doc. PhDr. Petr Voit, CSc.

Královská kanonie premonstrátů na Strahově

Strahovská knihovna

Filozofická fakulta UK (Praha)